

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Egy bezúzott kötet: a Kányádi-költészet alakulástörténete a *Sirálytánc* idején

Az eltüntetett könyv

Kányádi Sándor első verseskönyve *Virágzik a cseresznye* címmel jelent meg 1955-ben. A második Kányádi-kötet, az 1957-es *Sirálytánc* egyik versében meg is írja ennek a könyvnek a „történetét”, jellegzetesen kányádis hetykeséggel, a nekrológ műfaját imitálva:

Elfogytak verseim
mindjárt az első héten.
Nem dicsekvésből mondom ezt,
csak vigasztalásképpen.

Kis kötet volt. Elhallgatták.
Ilyen az élet sodra.
Jobb így, mintha dicsőítve
boltokban porosodna.

(Első kötetem nekrológja)

A sors fintora, hogy a *Sirálytánc*, amelyben ez az „elsirató” vers megjelent, esélyt sem kapott arra, hogy a boltokban porosodjon. Arra sem nagyon, hogy az elsőhöz hasonlóan elkapkodják. Megjelenése pillanatában ugyanis kivonták a könyvesbolti forgalomból és zúzdába küldték.¹ Alig néhány példány maradt fenn a kötetből, és csak legújabbban, a Digitális Irodalmi Akadémia Kányádi-polcán vált széles körben hozzáférhetővé.² Mivel a kritika és az irodalomtörténetírás (többek között a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Kányádi-szócikke)³ a Kányádi-költészet hangváltását éppen a *Sirálytánc* megjelenésének idejére helyezi, fontosnak tűnik alaposabban is

¹ Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram, Pozsony, 2003. 36.

² Digitális Irodalmi Akadémia, http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi15000a_kv.html

³ „A hangváltást a *Sirálytánc* (1957) jelzi, az olvasóközönség azonban e kötet verseinek nagy részét jószerint majd csak a *Harmat a csillagon* (1964) c. kötetben való újraközlésükkor ismerheti meg.” A szócikket Kántor Lajos jegyzi. L. Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. II.* Kriterion, Bukarest, 1991. 617.

szemügyre venni, miben áll ennek a hangváltásnak a lényege. A Kányádi-költészet világa fokozatosan gazdagodott a pálya alakulása során, de az első, döntő változás (amely bizonyos értelemben második pályakezdet jelent a szerző esetében, ahogy Ady Endre vagy Kányádin kívül több más romániai magyar költő, például Hervay Gizella sem tartotta életműve érett darabjainak az első köteteikben megjelent verseket)⁴ éppen akkor következnek be, amikor a hatalom „eltünteti” verseskönyvét.

„Mintha gép lenne a kaszám, oly serényen vágja”: az első kötet poétikájáról és szemléletéről

Az ötvenes évek romániai magyar költészetében (akárcsak a korabeli szocialista országok szovjet-dominanciájú kultúrájában) tipikus eljárás az, ahogyan az egyén élete a közösség felől, abba beépülve nyeri el legitimitását. A jellegzetes vershelyzetek ennek következtében azok, ahol az egyén nyilvános, a közösség számára is látható szituációban jelenik meg: munka közben, gyűléseken, riportutakon, katonai szolgálatot teljesítve, elvekről vitázva.

Kányádi költészete a *Virágzik a cseresznyefa* című kötet összeállítása idején egy-két kivétellel tipikusan énlíra – csupán a kötetnyitó epikus vers (*Beke Pista levelet írt*), illetve egy kollektív gazdaságba belépő földműves kollektivizálás melletti érveit „rekonstruáló” (lényegét tekintve inkább előíró, mintát kínáló) *Hozzászólás* válnak ki ebből a szempontból a könyvből. Énlíra, de az említett közösségi jelenlét távlatában.

Ha megvizsgáljuk a Kányádi-költészet korabeli kontextusát – kik hogyan, milyen versekkel voltak jelen az irodalmi nyilvánosságban –, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az olyan szerzők, mint Tompa László, Endre Károly, Bajor Andor, Székely János, Páskándi Géza vagy Kányádi Sándor (a korabeli „legidősebbek” és „legfiatalabbak”) bizonyos értelemben a peremén helyezkednek el annak a beszédmódnak, amely mennyiségileg és ideológiailag is meghatározó az ötvenes években, anélkül, hogy ebben az időszakban írt verseik radikálisan más alternatívát jelentenének az egyszerű szerkezetű, múlt–jövő ellentétre építő, retorikus költészethez képest.⁵

---

⁴ Vö. Pécsi Györgyi, i. m. 37–38.

⁵ A korszak két reprezentatív versantológiájának, az 1950-es *Ünnepi szónak*, illetve az 1953-as *Hazánk magyar költőinek* elemzését lásd: Balázs Imre József: A hatalmi beszéd az erdélyi magyar irodalomban a második világháború után. 28–47. In: B. I. J. (szerk.): *A sztálinizmus irodalma Romániában*. Komp-Press, Kolozsvár, 2007.

Kányádi „eretnekségét”, ha van ilyen az első kötete esetében, alighanem a személyiség hangsúlyosabb felvállalásában lehet tetten érni: kirajzolódik a könyv végére egy jó kedélyű, öntudatos fiatalember portréja, amely portré természetesen a termelésbe, a honvédelembe, az ismeretek terjesztésébe bekapcsolódó fiatal férfi arca, de versein átsugárzó életöröme lehetővé teszi, hogy a mindennapi élet aspektusai viszonylag nagyobb hangsúlyt kapjanak a szövegekben.

Felbukkan a könyvben a nyilvánosság előtt zajló élet („a küzdés”) és a saját szoba világának ellentéte (*Magam vagyok*), ami által a szerző gyakorlatilag leválasztja a versírás idejét és terét a nyilvánosságról, amelynek számára mindig víg arccal mutatkozik. Máshol, az *Este* című versben például apró különbséget észlelhetünk a szocialista realista versek tipikus retorikájához képest. A múlt általában meghaladásra ítélt, negatív konnotációjú rétege az emberi létezésnek a korszak szövegeiben. Az *Este* viszont éppen az időtlenség, a lényegileg meg nem haladott múlt képét mutatja meg:

Átellenben kultúrotthon,
kastélyféle régi ház,
tán régen is mulattak itt
s cigány volt a muzsikás.

Virradatig tivornyáztak,
Nem csak ének, bor is folyt,
s tán akkor is ily kellemes
virágszagú este volt.

.....

Ezt gondolom s míg előttem
a múlt képe szédeleg,
szívem szomjas vándormódra
issza a szép éneket.

Lehet találni a könyvben természetesen olyan szövegeket is, amelyek éppen a múlt–jövő dichotómiára épülnek (*Hozzászólás, Kaszám élén...*), az interetnikus harmóniát éneklik meg (*Beke Pista levelet írt*), sablonos „haza”-képet nyújtanak a köztársaság

létrejöttének negyedik évfordulója alkalmából (*Érted teljenek csordulásig...*), éberségre buzdítanak az elvtársak közé férközött ellenség munkájával kapcsolatban (*Bátorság kell*). Ezek az ellenségkép-konstruáló versek olykor Kányádinál is a „gyűlöletvers”⁶ retorikáját követik, az ellenfelet állati, zsigerileg is taszító metaforikával jelenítve meg:

Megismerni nem könnyű a pimaszt,
ruháinkat öltötte magára,
s mint valami zöldleveli hernyó
színeinkben a szívünket rágja.

(*Bátorság kell*)

Hej, vérszívó kulák-féreg
gyűlöllek a sárig.

(*Kaszám élén...*)

Az idézett példák csupán jelezni kívánják azokat a határokat, amelyeken belül a Kányádi-költészet az első kötete idején kibontakozott: akadtak benne kétségtelenül olyan versek, amelyeket ideológiailag „elhibázottnak” tarthatott a korabeli hatalom (elsősorban „szubjektívizmusuk” miatt), és akadtak olyanok is, amelyek pontosan megfeleltek a propagandairadalommal szemben támasztott igényeknek.

Poétikáját tekintve ebben a könyvben (és egy ideig még a továbbiakban is) Petőfi Sándor a Kányádi mestere: a Petőfi-versek hatását emeli ki Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténeti összefoglalója is ennek az időszaknak a kapcsán.⁷ Sőt, magában a kötetben, a *Nevenincsen...* című versben is felbukkan a Petőfi-hatás mint egy kolléga által felvetett probléma. A lírai én radikális választ ad a felvetésre:

oroszlánra üssek, mintsem,
(mint neked, – kis hangjanincsen)
ábrázatom ne legyen!

---

⁶ L. Buda Attila: A vas és az acél országa. In: L. Simon László (szerk.): *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956*. Budapest, Korona Kiadó. 2002. 24.; Fernanda Emanuela Osman: Note despre poezia agitatorică a anilor '50. *Caietele Echinox*. Vol. 7. Cluj-Napoca, Ed. Dacia. 2004. 58.; Balázs Imre József: i. m. 33–36.

⁷ Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest, Kriterion, 1973. 122–123.

A diszharmonikus struktúrák előtérbe kerülése a Sirálytáncban

Láng Gusztáv „az erkölcsi ellenzék nemzedéke” szókapcsolattal jellemez az ötvenes években induló szerzők közül néhányat – közöttük Páskándi Gézát, Szabó Gyulát, Kányádi Sándort. Egy összegző írásában így foglalja össze e szerzők világképét, amely világkép poétikájukat is befolyásolja: „1. E versek képvilágát az ellentét határozza meg [...], ami egy állandósult konfliktus-közérzetet sugall. Ennek egyik pólusán az értékhordozó Én, másikon az értéktagadó külvilág (hatalom) szerepel. 2. A kettő között van összekötő elem; szavakban mindkét pólus eszményrendszere azonos, csak a külvilágé álságos és hazug, az Én az ideálok hamisítatlan képviselője. 3. A kiküzdött, önállóan megtalált eszmény a szabadság záloga. Mindez a versekben megszólaló világképet alapvetően etikai fogantatásúvá teszi, ezért nevezem ezt a költő-generációt »az erkölcsi ellenzék« nemzedékének.”⁸

Ezeknél a szerzőknél, mondja Láng, az 1956-os forradalom vízvázlatát: magának a rendszernek a hazugságai lepleződnek le számukra ekkortájt. Következtetésük azonban (ekkor még) nem az, hogy a rendszer ideológiája volna hazug, inkább az, hogy „egy erkölcstelen hatalom által felhasznált, de be nem tartott elmélet újraérvényesítése az igazságos társadalom kialakításának feltétele”.⁹

A *Sirálytánc* verseinek jelentős része alatt 1956-os keltezés olvasható. Anélkül, hogy magának a forradalmi eseményeknek a közvetlen hatását keresnénk a kötetben (a közvetlen hatásról tanúskodó *Naplótöredék* című vers majd a *Felemás őszi versek* című 2002-es Kányádi-kötetben jelenik meg), egyértelmű az újragondolás törekvése, az átértékelő igyekezet. Jelentősen megnövekszik a szemlélődő pozíció jelenlétének és az elmélkedéseknek az aránya a *Virágzik a cseresznyefa* aktív, „társadalmi cselekvésekben” közvetlenül is részt vevő figurákat mutató életképeihez képest. Ez a vershelyzet a reflexiónak kedvez, és távolítja a versszövegeket az agitatív célzatosságtól. A diszharmonikus elemek felbukkanása, amelyeket Láng kulcsfontosságúnak tart a generáció irodalmi munkásságának leírásakor, erősíti a kritikai hangnemet, hiszen értékkonfliktusokat hordoznak – az értéktagadó külvilág

---

⁸ Láng Gusztáv: *Az „erkölcsi ellenzék”. Az 56-os forradalom hatása egy nemzedék szerveződésére.* 205. In: Muzsnay Árpád (szerk.): *Évfordulós tanácskozások 2006.* EMKE Partiumi Alelnöksége – Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2007.

⁹ Láng Gusztáv, i. m. 203.

ezúttal nem a pártideológia által eleve meghatározott törésvonalakat mutatja, hanem spontánabban, életszerűbben alakulnak benne az értékrendek.

Van egy kulcsfogalma a *Sirálytánc*nak, amely arra utal, hogy Kányádi itt valóban az egyén felől, az egyéni meggyőződésekből kiindulva próbálja újraépíteni saját világát: ez a kulcsfogalom az *apró*, a *kicsi*. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a mindennapok és az apróságok felől való elindulás ad távlatot a szerző számára:

Földi tárgyak nőttek körém,
mindennapok kis tényei.
Hajnalodott, s a csillagok
messzibbről kezdtek fényleni.

(Tűnődés csillagok alatt)

Nem kívánok senkinek se
különösebben nagy dolgot.
Mindenki, amennyire tud,
legyen boldog.

(Csendes pohárköszöntő újév reggelén)

Nagy a világ! S a földgömbre,
milyen igazságtalanság,
kis folyónkat, a Nagyküküllőt,
bizony, reá sem rajzolták.

(Nagyküküllő)

Az a jelleg tehát, amely az első könyvben inkább alkati tényezőkből adódónak látszott (amely alkat a elvárások ellenében mozdította be a versek világát), a második könyvben sokkal inkább nevezhető programatikusnak. Kányádi a hiteles pillanatokot keresi, és a hitelességet a *Sirálytánc*ban egyrészt a mindennapok, másrészt a kétely pillanatainak vállalása, a reflexió hordozza. Cikluscímként is felbukkan az *Apróságok* szó – ez a cikluscím pedig nem csak a versek terjedelmére vonatkozik (arra is), hanem a karcolatszerűség vagy epigrammaszerűség, az élet egy-egy jelentésszerű mozzanatának kiemelése bennük a tét.

A *Sirálytánc* azt a madármotívumot építi be a címadó versbe, amely Láng Gusztáv észrevétele szerint igencsak jellemző az „erkölcsi ellenzék” nemzedékének költőire: gyakori, hogy a madár diszharmonikus képi elemként jelenik meg – Páskándi Géza piros madara vagy Hervay Gizella egyszárnyú madara egyaránt akadályoztatottak repülésükben –, és mivel a madár régi szabadságszimbólum, ezekben a versekben a szabadsághiány sugallata társul a motívumhoz.¹⁰ Kányádi versében a sirályok tánca első látásra az önfeledt és öncélú szépséget idézi a szemlélőben:

Szép is volt ez a szinte magáért való
lengő játék.
Ha sirály volnék – gondoltam –, én is
így csinálnék.

Mert szép is az: a magasság s mélység
peremén
táncolni, keringőzni kecsesen,
könnyedén.

Ezen a ponton a vers beszélője az „öncélú művészet” elvével azonosul. A szöveg azonban továbbgördíti a metaforát, és „leleplezi”, dekonstruálja a „tánc” öncélúságát:

Megbűvölten csodáltam én is ez
ördögi, víg
kenyérkereset szórakoztató,
új cseleit.

És értettem már az egész táncos
ceremóniát:
ki-ki megfogta véle a maga
kis vagy nagy halát.

De nem bántott e szép haszonlesés

---

¹⁰ Láng Gusztáv, i. m. 205.

A sirálytánc – látszik mondani a vers – valójában az evésről szól, a korabeli versfelfogás síkjára visszavetítve tehát kritikus öniróniát olvashatunk ki ebből az azonosulásból. A távlat, ami felől a Kányádi-vers megmutatja a sirálytánc további lehetséges alternatív megvalósulásait, a „vihár” pillanata. Ekkor a jóllakott sirályok a hajók árbocain keresnek menedéket, s nem röpködnek fel hírvivő viharmadárként. Ez a szerep, ha a vers megírásának jelenére vonatkoztatjuk a szöveg jelentéseit, hiányzik az akkori költészetből, vágyott utópiaként jelenik csak meg.

A következő, 1964-es kötet újraközli a bezúzott *Sirálytánc* sok fontos versét, amelyek azóta a Kányádi-életmű jól ismert darabjaivá váltak: *Tűnődés csillagok alatt*, *Arany János kalapja*, *Nagyküüllő*, *Öreg kút az utca szádán...*, *A mi utcánk* stb. A fentebb jelzett szemléleti elemek ezekben a szövegekben is felbukkannak. Az „én és a többiek” viszony diszharmonikus megjelenítése a *Harmat a csillagon* című kötet címadó versében az egyéni felelősségérzet felerősítésének irányában hat:

A boldogság tört szárnyú madara
vergődik a tenyeremen;
a boldogság tört szárnyú madarát,
mely évezredek óta
röppen fel s hull alá,
nekem kell fölrepítenem.

Ezzel a néhány sorral példázza a Kántor–Láng féle irodalomtörténet, illetve Láng Gusztáv kései tanulmánya is azt a Kányádi-féle „programot”, amely szerint a szabadság már nem közvetlenül adott evidenciaként jelenik meg számára, és nem is kívülről-felülről biztosítja valaki, hanem a gondolkodó, szabad egyénnek kell létrehoznia, megalkotnia a saját szabadságát.¹¹

A harmadik kötet, amely a Kányádi-költészet nyilvánosság előtti kiteljesedésének látható nyomává lett, magába foglalja tehát a *Sirálytánc* szemléletileg meghatározó verseit és motívumait. Disszonanciákat megjelenítő, illúzióvesztésről tanúskodó

---

¹¹ Kántor Lajos – Láng Gusztáv, i. m. 124.; Láng Gusztáv, i. m. 205.

szövegei, „a lélek tájversei”¹² a későmodern poétika jelenlétét igazolják a költő pályáján.

Hogyha a korszakban írt, és a korabeli kötetekből kimaradt versek között is vizsgálódunk (elsősorban a *Felemás őszi versek* alapján), akkor egyrészt azt a fajta erotikát fedezhetjük még fel az ötvenes évek Kányádi-verseiben, amely miatt a nemzedéktárs Szabó Gyula *Gondos atyafiság* című regénye sem lehetett soha igazán a pártideológusok kedvence (különösen a *Pajzán táncszók*, a *Talán cigány, talán félvér...*, a *Szemérmetlen sopánkodás* vagy a *Tíz évet késett hálaadó ének* című Kányádi-verseket sorolhatjuk ide); másrészt az 1956-os forradalom közvetlen hatása rekonstruálható belőlük:

A fény, a fény

szuronyok hegyén villan.

Nem ilyen fényre vágytam én,

amilyen itt van.

(*Naplótöredék*)

Kányádi Sándor költői pályájának alakulástörténete kitűnő példája annak, hogy miként lehet arra, ami adott, felépíteni (és az építés itt valóban hosszú folyamat) egy érvényes költői beszédmódot: Kányádi nem szakad el attól a világtól, amelyben létezik, akkor sem, amikor más világok/vidékek analógiái alapján mutatja meg az előbbit. Dialógusba lép vele, és mindvégig dialógust folytat: e párbeszéd révén teszi igazából láthatóvá és megérthetővé.

---

¹² Vö. Pécsi Györgyi, i. m. 55–58.